Asbóth Miklós

Kalocsa rövid története

Kalocsa a Solti-síkság déli részén elterülő Kalocsai Sárköz központja, a Duna-Tisza köze legrégebbi városa. A történeti korok településeinek régészeti emlékei egyaránt megtalálhatók a városban és a környező településeken. A város területén talált legrégebbi leletek az. i. sz. 300 körüli kelta település nyomait idézik.

Bács-Kiskun megye nyugati részén, Budapesttől 120 km-re, délre a Duna közelében fekszik. Megközelíthető az 51. sz. közúton, illetve a Bp.– Kelebia vasútvonal Kiskőrösön kiágazó szárnyvonalán. A Solti-síkság déli részén elterülő Kalocsai Sárköz természetes központja. Egykori járási székhely. Vonzáskörzetébe 19 település tarozik. Területe 53,18 km2, ebből 11 km2 belterület. Lakóinak száma 18.110. A város lakásállománya 7.543. A belterületi utak hossza 109 km. A városban vezetékes ivóvíz-, szennyvízcsatorna és földgáz-hálózat működik. Az ivóvíz-hálózatba 5.282 lakást, a szennyvízcsatorna hálózatba pedig 4992 lakást kapcsoltak be. A vezetékes gázt használó háztartások száma 6.310. (2003-as adatok) A város a Duna menti fűszerpaprika-termesztés, -feldolgozás és -nemesítés központja. A hagyományos malom- és sütőipar az 1960-as évek elejétől elektromos világítótestek, építőipari kisgépek és villamosipari gépek gyártásával, valamint bútorgyártással, műanyag- és textilfeldolgozással bővült. Közel 250 éve jelentős iskolaváros, jelenleg a 2004-ben alapított Tomori Pál Főiskola négy középfokú oktatási intézmény, négy általános iskola és egy speciális általános iskola, valamint egy alapfokú művészeti intézmény működik a városban. Kalocsa az ezer éves Kalocsa-Kecskeméti Érsekség székhelye.

A középkori Kalocsa

Kalocsa nagyjából egyidős a magyar állammal, habár már a honfoglalás idején is lakott hely volt. Mint a Duna menti területek nagy része, Kalocsa környéke is a fejedelmi nemzetség szállásterülete lett. Kalocsa az államalapítás előtt az Árpád nemzetség fontos családi tanácskozó helye volt, mivel Kalocsa környékén volt több Árpád-fi szállásterületének közös határa. Az egyházi központokat Szent István király a királyi birtokok területén alapította meg, így Kalocsa is egyházi központ lett, amely évszázadok folyamán, Esztergom után, a magyarországi katolikus egyház második számú központja lett. Az államalapítás és Szent István egyházszervezése hosszú időre meghatározta a város történetét. A király 1002 körül kalocsai székhellyel alapította meg az ország második, déli térítő érsekségét, érsekévé a koronát hozó pápai legátust, a pécsváradi apátot, Asztrikot tette. Ebben az időben épült fel Kalocsa első székesegyháza, amelyet, ugyanezen a helyen további kettő építése követte 1220 körül és 1380 körül. A székesegyház mellett épült fel a kalocsai érsekek rezidenciája, a földsáncokkal körülvett kalocsai vár a 11. század elején. A tatárjárás után az elpusztult várat kőből építették újjá. A 11. század folyamán a déli irányba terjeszkedő országgal együtt terjeszkedett a kalocsai egyházmegye is, és a kalocsai érseki központ a megnövekedett egyházmegye északi perifériájára került. Az egyházmegye jobb kormányozhatósága érdekében Szent László király az 1080-as években a mai jugoszláviai Vajdaságban lévő Bácsban megalapította az érsekség második központját. A kalocsai érsekek a középkorban gyakrabban tartózkodtak Bácsban, mint a kalocsai székhelyükön, ezért Kalocsa középkori fejlődése egyenetlen volt. Jelentős volt a fejlődés Győri Saul érsek alatt, aki szakított elődei gyakorlatával, állandó székhelyéül Kalocsát választotta. Saul érsek újjáépítette a várost, érseksége alatt alakult meg a nyilvános káptalani iskola. Mivel előszeretettel tartózkodott Kalocsán, halála után itt temették el. A főszékesegyház 1910-1912 közötti restaurálása idején, az érseki kripta építésekor került elő érintetlen kőkoporsója. A középkori kalocsai érsek közül többen koronáztak magyar királyokat. Mikó érsek 1162 júliusában II. Lászlót, 1163. január 27-én IV. Istvánt koronázta meg. Sayna

(Chama) érsek 1173. január 13-án koronázta királlyá III. Bélát. János érsek 1204. augusztus 26-án a gyermek III. Lászlót 1205. május 29-én II. Andrást koronázta meg. 1301. augusztus 27-én Vencel cseh királyfit Gimesi János kalocsai érsek Székesfehérváron a szent koronával királlyá koronázta, még május elején egy alkalmi koronával koronázta királlyá az esztergomi érsek Károly Róbertet, aki végül is győztese lett a királyi címért folyó harcnak.

Annak ellenére, hogy külföldi oklevelekben néha civitas névvel illették (Metropolis civitas Colociensium), Kalocsának nem volt városi rangja. A város földesura a mindenkori érsek volt. Mezővárosi (oppidum) kiváltságokat, amelyek biztosították a kalocsaiak számára a szabad költözködését, a vásártartást és a korlátozott önkormányzatot, 1405-ben kapott Zsigmond királytól Kalocsa, Ezeket a kiváltságokat 1409-ben megerősítette a király. Az egyenetlen középkori fejlődés mellett működött a városban káptalani iskola, teológiai líceum, a 12. század folyamán országos hírű templomépítő-kőfaragó műhely. Működött a városi önkormányzat, és az 1330-as évektől orvos is volt Kalocsán. A kalocsai káptalan az 1260-as, 1270-es évek körül kezdte hiteles helyi működését. (1271-ből származik a legkorábbi oklevél, amit a kalocsai káptalan állított ki.) A középkori kalocsai érsekek, egyházi funkcióik mellett, sokszor országos közjogi méltóságot is viseltek, leggyakrabban a királyi kancellári tisztséget. A kalocsai érsek több alkalommal koronázott magyar királyt. A kalocsai érsekek sorában több jelentős hadvezér is volt, mint Csák Ugrin, aki a muhi csatában esett el 1241-ben, vagy Tomori Pál, a magyar sereg fővezére, aki 1526-ban serege nagy részével holtan maradt a mohácsi csatamezőn.

A középkori Kalocsa nagyjából a mai Belváros területén feküdt. A mai érseki kastély helyén állt érseki vártól a mai Malatin, illetve Obermayer térig terjedt. Nyugaton a Vajas, Keleten a mai Petőfi Sándor utca nyomvonalát követő Kígyós vízfolyás határolta. A város északi részén, körülbelül a mai Belvárosi Általános Iskola vonaláig egyházi épületek voltak, a vár, a főszékesegyház, a városi plébániatemplom, körülötte a temetővel és egyéb egyházi célokat szolgáló épületek. A város déli részén volt a polgárváros.

Kalocsa a török hódoltság alatt

Kalocsa életében nagy törést jelentett a török megszállás. Először 1529-ben foglalták el a várost, de akkor még távoztak. Utána többször cserélt gazdát Kalocsa. Hol a Habsburg-párti csapatok, hol a János király oldalán harcolók tartották megszállva, ami jelentős pusztításokkal is járt. A törökök 1543-ban foglalták el végleg. A török megszállás elől az egyházi intézményekkel együtt a lakosság egy része a Felvidékre, másik része a környező mocsarakba menekült, de maradtak a városban is. A művelődés és írásbeliség egyházi intézményeinek távozása után Kalocsa faluként folytatta eseménytelen életét, annak ellenére, hogy a török adóösszeírások városként tartották nyilván. A közeli Fajsz és Foktő lakossága a hódoltság alatt kétszer-háromszor nagyobb volt Kalocsáénál. A megfogyatkozott lakosság mellé a törökökkel jött délszlávok települtek Kalocsára. A korabeli török adóösszeírások szerint a város lakossága 500-600 fő körül mozgott, de csökkenő tendenciával. Míg 1548-ban 715 fő lakott Kalocsán, az 1570-es, 1580-as években már csak 350 körül volt a lakosok száma, majd ismét emelkedni kezdett. A 16. század végén kitört „hosszú háború” végzetes csapást mért Kalocsára. Portyázó hajdú csapatok 1602-ben felégették a várost, a török megszállás alatt lassan pusztuló épületek romlása véglegessé vált. Evlia Cselebi, neves török utazó második magyarországi körútján, 1665-ben járt Kalocsán és a következőket írta a városról: *„Kalocsa palánka. Lajos király építkezése a vár, a melyet Szulejmán hódított meg. Vára a Duna folyótól egy órányira van. Ha a Duna kiárad, olyankor a vár sziget gyanánt középen marad. Környéke mocsaras hely. Kikötőjével szemközt, a Duna folyó túlsó partján, a budai úton Paks vára van. Vára tulajdonképp a szegedi szandzsák területén van és az egri várkatonaság jövedelme az adója; hét jük akcse jövedelmű eminség. Kétszeres tömésfalakkal körülvett palánka. Belül új, erős építésű, négyszögű csinos vára van, mely igazán erős. Délkeletre néző egyetlen kapuja*

van, mely előtt a fahíd csigákkal felhúzható. Az őrök minden éjjel fel is vonják e hidat. E híd alatt mély víz van. A kapu híja előtt egy dsámi, három bolt s egy kis fogadó van. A városban egy elpusztult templom van, a melyben gyönyörű színes festmények vannak. Mivel e város lakói szegények, azért a hatvan katonától nem is fogadtunk el semmit. Húsz katonát társul vevén, délkeleti irányban 1 óráig mentünk s virágzó magyar falukon áthaladva Baja várához érkeztünk." A török hódoltság nyomán megszűnt katolikus hitéletet az 1630-as években horvátországi ferencesek kezdték újjászervezni. Monostoruk a mai Szent István Ház (Szent István király út 6.) helyén állt. A török hódoltság utolsó harmadában, kihasználva a török gyengülő erejét, Kalocsára és környékére a nemesi vármegye és az érseki földesúri hatalom egyre jobban beszivárgott, elsősorban adószedési okokból. Az 1569-es pozsonyi országgyűlés, az addig Fejér megyéhez tartozó Solti széket Pest megyéhez csatolta, ami megkönnyítette a vármegye térnyerését. Az 1602-es hajdútámadás után megmaradt, kijavított épületeket és a várat az 1686. október 13-án kivonuló törökök pusztították el.

A török alól felszabadult Kalocsára lassan tért vissza az élet. A város lakói a török elől menekült, vagy a törökökkel együtt Kalocsára jött bunyevác telepesek, a környező falvakból betelepült magyarok, az Észak-Magyarországra menekült kalocsaiak visszatért leszármazottai és a török megszállás alatt Kalocsán maradottak leszármazottai voltak. Később Baranyából és Somogyból is települtek magyarok Kalocsára. Először a török elől elmenekültek leszármazottai tértek vissza Kalocsára, majd Dunántúlról, főként Somogyból betelepült magyarok növelték a város lakosságát. A törökkel jött délszlávok leszármazottainak egy része Kalocsán maradt. A 17. század végén Kalocsa a török ellen vonuló császári csapatok felvonulási területe volt. A városra és környékére rendszeresen hadiadót vetettek ki, melyet pénzben és természetben (beszállásolás, előfogatok, élelem és takarmány biztosítása, stb.) kellett fizetni. Széchényi Pál érsek több ízben kezdeményezte a kirótt hadiadó mérséklését. A század végén megalakult a városi önkormányzat is. 1700 körül a város lakossága 5-600 fő között mozgott. 1701-ben megkezdte működését a városi plébánia és a plébániai iskola. Kalocsán és több környékbeli községben paprikatermesztéssel kezdtek foglalkozni, elsősorban az Ormánságból betelepültek. 1729-ben a mai Érsekcsanádon feltűnt a Paprika családnév.

A Rákóczi-szabadságharc idején jobbára nyugalom volt a városban és a környékén, ahol 1704 és 1707 között Károlyi Sándor kuruc generális parancsnoksága alá tartozó hajdú csapatok táboroztak. A hajdú csapatok parancsnoka először Hellepront János ezredes, majd Cseplész János kapitány volt. 1704 elején I. Lipót király megbízta Széchényi Pál kalocsai érseket, hogy kezdjen tárgyalásokat Rákóczi Ferenccel a békekötésről. Széchényi Pál több alkalommal tárgyalt Rákóczi megbízottaival, majd május folyamán Solton Rákóczival több eredménytelen tárgyalást folytatott. 1704 március elején a Dráva-Száva közéből az Alföldön portyázó rác csapatok felégették Kalocsát. A tűzvészben elpusztult a török időket túlélő városi plébániatemplom is. Kisebb harci cselekmények voltak még a közeli Ordasnál, illetve Imsósnál. 1705 tavaszán-kora nyarán. Május folyamán Dunakömlőd és Imsós között (Imsós akkor még a Duna bal partján feküdt) Bottyán János csapatai hajóhidat építettek a Dunán. Az építési munkákat La Maire és Saint-Just francia hadmérnökök vezették. A kömlődi magaslaton palánkvárat (Bottyán vár), az imsósi oldalon sáncot építettek a hídfők védelmére. A császári csapatok megtámadták a kömlődi hídfőt, majd június 23-án a császári túlerő miatt a kuruc csapatok visszavonultak a Duna bal partjára, az imsósi sáncba, a kömlődi palánkvárat és a hajóhidat felégették. 1707. március végén - április elején a Duna-Tisza közét császári szolgálatban dúló szerb határőr-csapatok Kalocsa környékén is garázdálkodtak. A Kalocsán táborozó hajdú csapatok Cseplész János vezetésével Kalocsa és Dunapataj környékén megütköztek a szerb martalócokkal. Berthóty István kuruc dandárnok Kecskemétről egy kb. 100 fős csapatot küldött Nagy Péter vezetésével a kalocsai hajdúk megsegítésére.

Az újjáépítés kora, a 18. század

Az érsekség csak az 1710-es évek elején települt vissza Kalocsára, de a helyi egyházi intézményeket (plébánia, iskola) már néhány évvel korábban megszervezték. Csáky Imre érsek (1710-1732) a város földesura jogán egyezséget kötött a várossal a Kalocsa környéki elnéptelenedett puszták bérbeadásáról és az úrbéri szolgáltatásokról. A város bérbe vette az érsekség tulajdonában lévő, a török időkben elnéptelenedett falvak határát és más határrészeket, amik túlnyomóan Kalocsától keletre feküdtek: Csertő (Öregcsertő, Kiscsertő), Mégy (Alsómégy, Homokmégy), Drágszél, Hillye, Negyven, Kistelek, Kisülés és Halom. Későbbi bérletek: Csorna, Erek (Alsóerek, Felsőerek), Tény (Kistény, Öregtény), Résztelek, Keserűtelek, Szarvas, Banyasziget, Győrtelek, Kőégető és Bóvár. Ezeken a határrészeken és pusztákon alakultak ki később a kalocsai szállások. Az 1713-ban kötött kontraktus gyakorlatilag visszaállította Kalocsa középkori mezővárosi kiváltságait. A vásártartási jogot csak később, 1720. március 17-én évente három napot (Mátyás nap: február 24., Nagyboldogasszony napja: augusztus 15. és András nap: november 30.) kapta vissza III. Károly királytól, később, 1731. március 27-én még egy további vásári napot (Úrnapja: május 21.) kapott. Az úrbéri viszonyok rendezése nyomán kialakult a 18. századi Kalocsa legjelentősebb társadalmi rétege, a birtokos jobbágyparasztság. A mezőgazdasági termelés megszokott terményei mellett új termelési ágak jelentek meg. 1740-es évek végéről származnak a fűszerpaprika-termelés első írásos nyomai. 1747-ben a Bátyán paprikával fizették az érseknek az egyházi tizedet. Az 1748-as bátyai egyházlátogatási jegyzőkönyvben szerepelt, hogy Molnár János jegyző és kántortanító természetbeni járandósága fejében paprikaföldet kapott. A kalocsai papnevelde 1748/49-es számadáskönyve paprikavásárlásról tudósít. Az 1760 körüli években Öreghegyen (ma Szőlőhegy), Homokgyőrben és Halomban megkezdődött a szőlőtermesztés is.

A parasztság mellett megjelentek az iparosok is. 1737-ben alakult meg az első kalocsai céh, a csizmadiák céhe. 1750 után megszaporodott az olyan kalocsai polgárok száma, akik nem mezőgazdasággal keresték kenyerüket, Gyarapodott a kereskedők (görög származásúak) és az iparosok (főként német származásúak) száma. Név szerint ismert kereskedők: Dragovics Mihály, Domsits Mihály, Görög Zsigmond. Más foglalkozást űzők: Steigler József borbély, Konyiczky József gombkötő, Bernung János halász, Krist Ferenc kalapos, Hornung József kocsmáros és cipész, Győry István és Miszura Ferenc szabó, Tumler Mátyás aranyműves, özv. Perlach Orsolya rézöntő, Flökl Mátyás patikus. A városban működő fazekasok, takácsok és csizmadiák neve ebből az időből nem maradt fenn. Az 1769-es összeírás idején 90 iparos élt Kalocsán. Az iparosok mellett állandóan letelepült kereskedők is jöttek a városba. A század végére a lakosok száma meghaladta a 7.000 főt.

A 18. század első harmadában megindult a katolikus egyházhoz sok szállal kapcsolódó szellemi élet. Patachich Gábor érsek (1733-1742) az egyházmegye megfogyatkozott papságának pótlására 1733-ban papneveldét alapított mely az érseki fogadó épületében működött. A papnevelde számára Klobusiczky Ferenc érsek (1751-1760) új épületet (ma a Tomori Pál Főiskola működik benne) építtetett, amely 1764-ben készült el. A papnevelde üresen maradt épületébe Batthyány József érsek (1760-1776) 1765-ben gimnáziumot alapított. A gimnázium vezetését a piarista rendre bízta. A piaristák által közel száz évig vezetett gimnáziumban hazafias, nemzeti szellemű nevelés alakult ki. A gimnáziumban 1774 és 1795 között intenzív iskolai színjátszás folyt. Batthyány érsek hozta létre Kalocsa első nyomdáját 1768-ban. Az 1735-ben újjáalakult főkáptalan visszakapta hiteles helyi jogát. Patachich Ádám érsek (1776-1784) 16.000 kötetes magánkönyvtára és a káptalani könyvtár összevonásával 1782-ben megalapította a mai Főszékesegyházi Könyvtárat. Az iskolák és a különböző egyházi intézmények alapítását nagyarányú építkezések követték. Felépült a török időkben elpusztult főszékesegyház (1735-1754), az érseki kastély (1776-1781), a nagyszeminárium (1757-1764), a gimnázium (1765), az érsekuradalmi jószágkormányzóság épülete (1775) és a mai Szentháromság tér körül lévő kanonoki házak (1776-1796). A 18. század folyamán épült fel a mai Kalocsa ba-

rokk középületeinek nagy része, melyek a 19. század folyamán és a 20. század elején több bővítésen és átalakításon estek át.

A 18. század folyamán a város kinőtte középkori határait. Az 1713-ban megkötött kontraktusban Csáky Imre érsek többek között kikötötte: … *„Primo. Mind Városi Praerogativájokat considerálván mind pedigh magok bátorságossab megh maradásokat, és hogy minden Lakosnak Udvara Város kapuja ne legyen s ne járion akármi Szándéku Ember Szabadossan bé a' hol teczik, hanem rend szerént a Város kapuián, kivánnyuk, hogy magokat, s az egész Várost Árokkal bé kericsék."* … A várost bekerítő árok túlnyomó része természetes vízfolyás, a Csilás Palé (ma Vajas) és a Kígyós volt. Csupán északon, az egykori vár mögötti várárok és délen, körülbelül a mai 51-es út vonalán a Kígyóst, illetve a Csilás Palé egyik ágát és a korabeli Árpást összekötő Alámenő fok volt ásott csatorna. A 18. század elején a növekvő lakosság először a mai Belváros még beépítetlen területeit kezdte beépíteni, majd a század középső harmadában, az Alámenő fokon átkelve kezdte beépíteni az Újváros területét. A városi Plébánia körüli temetőt is kitelepítették az Újváros szélére, ahol ma is található.

Kalocsa a 19. században

A század első felében az előző század végére kialakult gazdasági viszonyok nem sokban változtak. Néhány nagy elemi csapás (1799-ben, 1830-ban, 1838-ban, 1846-ban és 1847-ben árvíz, 1810-ben, 1814-ben és 1828-ban tűzvész) következtében a város településszerkezetében jelentős változások történtek. Rendezték a Burgundia városrész (ma Rákóczi utca és Damjanich utca környéke) sűrűn és rendezetlenül beépített telkeit. A jelentkező lakótelekhiány felszámolására az 1820-as évek végén megkezdődött az Eperföld felparcellázása és egy újabb városrész kialakulása. A gyakori árvizek miatt az 1820-as évek közepén megerősítették a dunai töltéseket, majd a harmincas évek végén megkezdték az árvizek kialakulásában nagy szerepet játszó folyamkanyarulatok átvágását. (1839-ben az imsósi és várszegi, 1846 és 1852 között a bogyiszlói, az 1850-es években a galgócnyaki átvágás.) A folyókanyarulatok átvágása következtében Kalocsa környékén a Duna több mint 70 km-rel rövidebb lett, ami jelentősen meggyorsította az árvizek levonulását. 1834-ben egy újabb gazdasági egység, a főkáptalani uradalom jött létre az érseki birtokokból kihasított területeken az érseki birtokból. A Helytartótanács rendelkezése értelmében Kecel, Császártöltés, Dusnok, Lak (Géderlak), Uszód, Szentbenedek (Dunaszentbenedek) községeket, Ács, Banyasziget, Csala, Orosz, Ökördi, pusztákat, továbbá Akasztó, Kiskőrös, Mikla, Ordas és Tetétlen (Dunatetétlen) tizedeit is megkapta a kalocsai főkáptalan. A rendelkezés második pontja kimondta, hogy Kalocsán arra alkalmas helyen az érsekség 21 hold földet biztosítson kertek és magtárak céljára. A leirat rendelkezett a káptalani uradalom felszerelésének biztosításáról is. Az 1840-es években Kalocsa környékén a parasztgazdaságokban a piaci helyzet, a közlekedési és szállítási viszonyok miatt vegyes termelés (gabona, zöldség, gyümölcs) alakult ki. 1843-ban megindult a Dunán a rendszeres gőzhajóforgalom. Kalocsa dunai kikötőjét Foktő-Barákán nyitották meg.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc nagy viharai elkerülték Kalocsát. A város hol magyar, hol osztrák uralom alatt állt. A viszonylagos nyugalom ellenére néhány jelentős esemény is történt. Március 22-én a városi tanács kihirdette az úrbéri szolgáltatások eltörlését. A tavasz folyamán körülbelül 300 fővel megalakult a kalocsai nemzetőrség, amely részt vett a szenttamási és a pákozdi csatában. Május 30-án a városi tanács elrendelte a pénzbeli hozzájárulást az országos nemzetőrség felállítása költségeihez. A június folyamán megtartott első népképviseleti országgyűlési választásokon a dunapataji választókerületben (Kalocsa a dunapataji választókerülethez tartozott) Szeles Lajos apostagi birtokos táblabírót választották képviselőnek, akit a szabadságharc bukása után halálra ítéltek, de kegyelemből az ítéletet 15 évi várfogságra változtatták. A komáromi várbörtönben halt meg 1852-ben. A keceli választókerületben Nagy Ignác kalocsai földbirtokos, későbbi jogász lett képviselő. Nagy Ignác családi kúriája a mai Bem apó utcai szociális otthon helyén volt. A mai Hősök útja 1900 előtt

Nagy Ignác nevét viselte. Július közepén 310 kalocsai nemzetőr indult Szenttamásra. Novemberben a nagyszeminárium 6 növendéke és két végzett papnövendék honvédnak állt be. Az 1849. januári rövid osztrák megszállás után, februárban megalakult a sárközi mozgó nemzetőrség, ami tulajdonképpen gerillacsapat volt. Dunapataj környékén 3 ezer, Kalocsán pedig ezer felfegyverkezett környékbeli gyűlt össze. Február 11-én Kalocsán népgyűlést tartottak a sárközi mozgó nemzetőrség szervezése érdekében. A szervezésben Ács Károly**,** a Solti Járási Választmány igazgatási bizottmányának elnöke járt az élen**.** A hónap végén a sárközi mozgó nemzetőrség Foktőnél három ágyújuk 28 lövésével visszafordulásra kényszerített egy Bajára tartó császári hajót. Júniusban a kalocsai Honvédelmi Bizottmány katonai kórházat létesített a gimnáziumban. Igazgatójává Raffay Nep. János piarista tanárt, a gimnázium igazgatóját nevezték ki. A kórházban a szabadságharc 150-200 sebesültjét ápolták. A sebesültek között egyaránt voltak magyar és osztrák katonák. Az utolsó sebesültek az év végén hagyták el az ideiglenes hadikórházat. Június 21-én Sörös Imre érseki könyvtáros „néplázító" forradalmi prédikációt tartott a főszékesegyházban, amiért a szabadságharc bukása után 10 éves börtönbüntetésre ítélték. Július 25-én a császári csapatok végleg megszállták Kalocsát. A városra 20 ezer forint hadisarcot vetettek ki, amit Nádasdy Ferenc érsek (1845-1851) fizetett ki. A szabadságharc bukása után Kalocsa lett a Pest-Pilis-Solt vármegye három kormánybiztosságának egyik székhelye Pest és Kecskemét mellett. A kalocsai kormánybiztos Végh Ignác lett.

A szellemi élet területén a meglévő intézmények bővítésére került sor. Nagyobbak lettek az iskolák, több tanerőt alkalmaztak. 1823-ban bővítették a nagyszeminárium épületét. 1827-ben negyedik tanító kezdte meg működését a városi elemi iskolában. Megszervezték az önálló fiú és önálló leány osztályokat. A városi tanács rendezte a szállási tanítók fizetését. Ugyanakkor a piarista gimnázium visszafejlődött. Az 1805-ben bevezetett második ***Ratio educationis*** után hat osztályos lett, majd 1851-ben az osztrák ***Entwurf*** magyarországi bevezetése 4 évfolyamos algimnáziummá minősítette a kalocsai piarista gimnáziumot. Megjelentek a szociális gondoskodás első jelei is. 1827-ben menhely létesült az öregek számára, 1849-ben Nádasdy Ferenc érsek (1845-1851) kórház alapítására hozott létre alapítványt. (A kórház 1868-ban nyílt meg.) 1845. december 7-én megalakult a kalocsai Olvasó Egylet, melynek vezetője Sörös Imre érseki könyvtáros lett. Az Olvasó Egyletet a szabadságharc bukása után a hatóságok betiltották. 1845-ben megnyílt a Komlókert, amely Kalocsa egyik legkedveltebb szórakozóhelye volt a 19. sz. második felében. Az idők folyamán vendéglő, fürdő és egyéb szórakozóhelyek működtek a Komlókertben.

A szabadságharc bukása után több csapás érte a várost. 1850. március 16-án tűzvész pusztított a városban, 124 ház porig égett. A tűzvész után „szépítő bizottság" alakult, amely felügyelte az újjáépítést és a városrendezést. A városrendezés során azokat a házakat, amelyek nem voltak egyvonalban, lebontották. A tűzvész után épült be a Kígyóson túli (Petőfi Sándor utcától keletre fekvő) városrész a már korábban parcellázott városi legelő egy részén. A tűzvészben elpusztultak a mai piac helyén állt házak is (a régi búzapiac a mai Piros Arany Szálloda és a Duna Áruház között volt). A tűzvész után a leégett házakat kisajátították és a kisajátított területtel megnagyobbították a piacot a Vajas partjáig. 1851 júniusában pedig kolerajárvány tört ki Kalocsán. A járvány során 1.170 kolerás megbetegedés történt a városban, amelyből 531 halállal végződött. A járvány szeptemberben szűnt meg. A Bach-provizórium idején Bach belügyminiszter 1850. szeptember 13-i, a politikai hatóságok szervezetéről szóló rendelete 1851. január 1-i hatállyal közigazgatásilag Kalocsát a Pest-Pilis-Solt vármegye déli részéből kialakított új megye, Pest-Solt megyéhez csatolta. Az új megye székhelye, amely a Pest-Budai kerülethez tartozott, Kecskemét lett. Az új közigazgatási beosztást I. Ferenc József 1860. április 19-i rendelete megszüntette, és visszaállt az 1851 előtti közigazgatási beosztás. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás nyomán 1856-ban az érsekuradalom és a város megkötötte az úrbéri egyességet. A kalocsai polgárok megkapták az állam által kártalanított uradalomból a telki illetményt. A remanenciális földeket (maradványföldek, amit a jobbágyok használtak,

de jogilag az uradalom tulajdonában voltak) holdanként 15 forint 47 krajcárért, összesen 114.000 forintért váltathatták meg tízévi részletfizetéssel. A szőlődézsmáért öt év alatt törlesztendő 15.800 forintot kellett fizetni. A város által kizárólagosan használt közlegelőből az uradalom 4.500 holdat kapott két tagban. Az úrbéri egyezség után Kalocsához a következő szállások, korabeli szóhasználattal, puszták tartoztak: Alsómégy, Alsóerek, Bakod, Berke, Böd, Drágszél, Felsőerek, Gombolyag, Gyarmat, Halom, Hillye, Homokmégy, Kákonyiszállás, Keserűtelek, Kis-Csertő, Kis-Ülés, Kistény, Mácsaiszállás, Malomszeg, Nagynána, Negyven, Öreg-Csertő, Öregtény, Résztelek, Szakmár, Szalmahíd, Szűcsökkaszálója, Telek, Vörösszállás.

1860-ban visszaállt a Bach provizórium előtti közigazgatás. Kalocsa továbbra is a három részre osztott solti járás egyik részének, a solti középjárás (később kalocsai járás) székhelye maradt. Kalocsáról irányította a járást a járási főszolgabíró. A kiegyezést követően kialakultak Kalocsán azok a közhivatalok, hatóságok, amelyek kisebb-nagyobb módosításokkal működtek nagyjából a II. világháború végéig. A m. kir. adóhivatal 1867-ben alakult meg. Az 1871-ben megalakult kalocsai m. kir. törvényszék hatáskörébe a dunavecsei, a kalocsai és a kiskőrösi, később a kiskunhalasi járásbíróság tartozott. Ebben az évben alakult meg a kalocsai járásbíróság is. 1874-ben megszervezték a kalocsai közjegyzői hivatalt. Ezzel a főkáptalan hiteles helyi tevékenysége hivatalosan megszűnt, ilyen irányú tevékenységét a közjegyzői hivatal vette át. A községek helyzetét rendező 1871. évi XVIII. tc. alapján a mezővárosi rangját vesztett Kalocsa képviselőtestülete 1872. július 6-án kimondta Kalocsa nagyközséggé alakulását. Ezzel Kalocsa elveszítette az 1405-ben megkapott mezővárosi kiváltságait. Hasonló sorsra jutott a környék másik három mezővárosa: Dunapataj, Hajós és Solt is. Az újonnan alakult nagyközség első bírója Markó Ignác, jegyzője Nyitrai Ignác lett. A városi rang visszaszerzéséért folytatott próbálkozások csak 1921-ben jártak sikerrel, amikor a belügyminiszter rendezett tanácsú várossá nyilvánította Kalocsát.

A század második felében kibontakozó kapitalista gazdasági fellendülés elkerülte Kalocsát. Ennek egyik oka volt, hogy a nagy vasútépítések elkerülték a várost, és így Kalocsa nem kapcsolódott be az ország gazdasági vérkeringésébe. A másik ok az érsekuradalom gazdasági túlsúlya volt. Az uradalomnak nem állt érdekében, hogy konkurens, tőkeerős gazdasági vállalkozások alakuljanak, amelyek elvonnák az olcsó munkaerőt, vagy piaci versenytársként lépnének fel. Kalocsán az ipart néhány malom és a céhes kisipar jelentette. A céhek megszűnése (1872) utáni ipari vállalkozások megmaradtak a kisipari keretek között. Az ipari fejlődést a tőkehiány is gátolta. A tőkehiány enyhítésére alakult két pénzintézet, a Kalocsai Takarékpénztár (1865) és a Sárközi Takarékpénztár (1873). A mezőgazdasági termelés biztonságát növelte az 1872-ben alakult Pestmegyei Sárközi Duna-védgát és Csatornázási Társulat, melynek feladata volt az Ordastól Érsekcsanádig húzódó Duna-töltés megóvása és a Kalocsai Sárköz belvizeinek elvezetése. A társulat megalakulását siettette az 1862-es nagy árvíz, amely nem csak a környéket, hanem a város nagy részét is elöntötte. Hasonló árvízi pusztítások elkerülésére 1862 és 1866 között megépült a város körül a körtöltés. 1882-ben a város bekapcsolódott az ország vasúti vérkeringésébe. Sajnos, a kalocsaiak reményeitől eltérően, Kiskőröstől egy kb.30 km hosszú szárnyvonallal csatlakozott a Budapest – Zimony fővonalhoz. Kalocsa vezetői azt szerették volna, hogy a fővonal a városon haladjon át. A kisipari szinten maradt kalocsai ipart képviselő iparosok a nyolcvanas évektől rendszeresen részt vettek az évente megrendezett országos ipari kiállításokon, ahol gyakran díjazták őket Jelentősebb ipari létesítmények csak a század végén, illetve a 20. század elején alakultak meg. 1893 őszén dr. Brandtner György főjegyző javaslatára megalakult a Kalocsai Gőztéglagyár Rt, melynek elnöke Kolecsányi Endre védgáttársulati igazgató, igazgatója dr. Brandtner György lett. A téglagyár építése már szeptember közepén megkezdődött a mai Vasút utca és a Negyveni út sarkán. A telep helyén ma a Camionco telepe van, a téglagyár egyik épülete még ma is áll. A téglagyár néhány évi működés után, 1900 tavaszán csődbe ment. A következő év júliusában

Krigovszky János vaskereskedő megvásárolta a csődbe ment üzemet, és paprikamalommá alakította át. Az üzemet és a hozzá tartozó 12 kat. holdat árverésen vásárolta meg kikiáltási áron, 14 ezer koronáért. A paprikamalmot 1908-ban Kovács Antal megvásárolta és átépítésével megalapította a Margit Malmot. Nem sokáig működött ebben az üzemben a Margit Malom, Kovács Antal 1911-ben új malomépületet épített a Vajas partján, a búzapiac szomszédságában. 1897 októberében Modor Péter épület- és tűzifa kereskedő téglagyárat alapított a Foktői úton. A téglagyár a Kalocsai Gyermekotthon sporttelepének helyén volt. A téglagyár az 1940-es években szüntette be működését. Sok magyar város megelőzve Kalocsa villamosítása 1902-ben megkezdődött. Még 1901. március elején a Közgazdasági Bank Rt. és a képviselőtestület megkötötte a város közvilágításának kiépítésére és villanytelep felállítására vonatkozó szerződést, melyben a bank engedményesként a villanytelep megindulásától számított 60 évre megkapta a város elektromos ellátására vonatkozó koncessziót, amely átruházható, majd 1902. május 8-án megalakult a Kalocsai Villamossági Rt. A részvénytársaság kapta meg a Közgazdasági Bank által elnyert 60 éves áramszolgáltatási koncessziót. A részvénytársaság megvásárolta a péterkerti vendéglő épületét és területét az épülő villanytelep (villanygyár) számára, és a nyár folyamán megkezdődött a villanytelep építése (jelenleg a Fűszerpaprika Rt telepének egyik épülete az egykori erőműépület). Greif József kalocsai vállalkozó építette a villanytelepet. Augusztusban kijelölték a Kalocsán felállítandó elektromos közvilágítási lámpák helyét. A Szent István utcában 3 ív- és 68 izzólámpát, a Tomori utcában 14, a Haynald (ma Hunyadi) utcában 16, a belváros többi utcáiban 27, a külvárosi utcákban 45, a vasút mentén 31 izzólámpát fognak elhelyezni. Tervek szerint az évente felállítandó 2-2 új lámpát a mellékutcákban fogják felállítani. Az elkészült villanytelepet. december 1-én helyezték üzembe A gép berendezés 2 db AEG gyártmányú 48 kW teljesítményű egyenáramú dinamó volt, amit 2 db Láng gyártmányú 91 LE teljesítményű compound kondenzációs gőzgép hajtott. Az elosztóhálózat 17 km hosszú háromvezetős (2x220 V egyenáram + földelt nullavezető) volt. A közvilágítás 101 db egészéjjeles, 101 db féléjjeles közvilágítási lámpából és 3 db 8 A-es ívlámpából állt. Az ipari felhasználók (villanymotorok hajtására) részére külön vezetéket építettek ki. Külön díjszabása volt a világítási és az ipari áramnak. Bagó Soós Gergely 1904-ben alapította meg hengermalmát, ami nem azonos a mai Miskei út elején lévő malomépülettel. Ez a malom volt Kalocsa első, nagyüzemi módszerekkel dolgozó malma. A malomalapító Bagó Soós Gergely utódai, a Bagó Soós testvérek megvásárolták a Miskei út elején lévő Tessényi-házat. A ház helyére épült az új malomépületet, amibe átköltöztették az édesapjuk által alapított hengermalmot. A malom eleinte gőzgéppel, majd benzin-, végül nyersolajmotorral működött. 24 embert foglalkoztatott. Dr. Greguss Gyula, dr. Szántó Lajos és Deák Imre 1904 nyarán megalapította a Kalocsa-vidéki Földmívelők és Iparosok Egyesületét háziipari termékek gyártására. Két telepe volt az egyesületnek, a nagyobbik helyén ma Start Kft autószervize működik. Az egyesület munkásainak átlagos létszáma 100-200 fő között mozgott, télen elérte a 300 főt is, köztük 20-25 fő nő. Az ősz folyamán Tantos Ferenc kalocsai káplán a Szent István (ma Szent István király út) utcában rózsafüzér-készítő műhelyt alapított, amely bedolgozó rendszerben körülbelül 50 főt foglalkoztatott. A műhelyben egyéb háziipari tevékenység is folyt. Később a rózsafüzér gyártó üzem számára megvásárolták a Malom u. 5. számú házat, amelyben a Holmeyer-Malatin nyomda működött. Az épületet átépítették. Az átépített épületben működő üzem, amely egyéb kegytárgyak készítésével is foglalkozott, fenntartotta a bedolgozói rendszert, de a létszám 120 fölé emelkedett. Az üzem más tevékenységgel is foglalkozott. Alkalmazásában álltak fémmegmunkáló, textilfeldolgozó iparosok, ötvösök, nyomdászok, könyvkötők és fuvarosok. 1905-ben kezdte meg működését a Spitzer Testvérek Faárugyára a mai Damjanich utcában. 1911 decemberében Herrmann János kereskedő és Modor Kálmán építő- és tüzelőanyag kereskedő cementárugyárat alapítottak a mai Miskei úton. Üzemüket államosították, majd a telepet megkapta az EKA, a mai EMIKA és ott építették fel

korszerű üzemüket. A felsorolt üzemeken kívül még számos ipari és szolgáltató jellegű vállalkozás alakult, de méretük nem haladta meg a néhány fővel dolgozó műhely méretét.

Lényegesen erőteljesebben fejlődött a város szellemi élete. Új lendületet vett a gimnázium fejlődése 1860-ban, amikor az iskola vezetését a piaristáktól a Kalocsára hívott jezsuiták vették át. A négy osztályos algimnáziumot néhány év alatt nyolc osztályos főgimnáziummá fejlesztették. Tanárai között számos európai hírű tudós volt: Karl Braun, Fényi Gyula, Tóth Mike stb. Ez az időszak jelentette a gimnázium fénykorát. A város iskolarendszerének fejlesztése a század közepén összeforrt Kunszt József érsek (1854-1866) nevével. Kunszt érsek alapította 1856-ban a tanítóképző intézetet. Megreformálta a gimnáziumot. 1860-ban Kalocsára hívta az iskolanővéreket, akik zárdájukban kialakították a korabeli Magyarország nőnevelésének egyik legjelentősebb központját. Óvoda, elemi iskola, polgári iskola, óvónőképző, tanítónőképző és polgári iskolai tanítónőképző működött a zárdában. Kunszt József életművének méltó folytatója volt Haynald Lajos bíboros érsek (1867-1891), aki továbbfejlesztette az iskolákat. A gimnáziumban 1877-ben csillagvizsgáló obszervatóriumot alapított, ahol Fényi Gyula nemzetközileg is számottevő Nap-kutatást folytatott. A tanítóképzőben tanuló egyházmegyei tanítógyerekek kollégiumi ellátására 1897-ben felépült a Tanítók Háza. Fejlődött az alapfokú oktatás is. A belvárosi elemi iskola mellett új elemi iskola alakult 1866-ban Eperföldön, 1891-ben Újvárosban. Az ipartanonc iskola 1884-ben kezdte meg működését. Viszonylag késő, 1916-ban nyílt meg az állami polgári fiúiskola.

A főként egyházi fenntartású iskolarendszer fejlődése mellett pezsgésnek indult a város civil szellemi élete is. Egymás után alakultak világi, túlnyomóan kulturális egyesületek: Kaszinó Egylet (1853), Kalocsai Tornaegylet (1866-1872), Jótékony Nőegylet (1867), Kalocsai Honvédegylet (1867), Polgári Olvasó Kör (1870), Önkéntes Tűzoltó Egylet (1872), Katolikus Legényegylet (1872), Kalocsavidéki Római Katolikus Tanítóegylet (1873), és a Katolikus Kör (1894). Megjelent a kalocsai sajtó is. Hang Ferenc kalocsai ügyvéd 1871-ben indította a rövid életű Kalocsai Lapokat, majd az egyház anyagi támogatásával 1878. április 1-én indult Kalocsa leghosszabb életű hetilapja, a Kalocsai Néplap, amely megszakítás nélkül jelent meg 1944. október közepéig. Az 1768-ban alapított első kalocsai nyomda 1817-ben megszűnt. Helyette a század második felében több nyomda is alakult. Pestről Kalocsára költözött Holmeyer Ferenc és Malatin Antal 1857-ben nyitották meg közös nyomdájukat. Üzletközösségük 1882-ig állt fenn. Holmeyer Ferencé maradt a közös nyomda, Malatin Antal pedig új nyomdát alapított. A sokoldalú vállalkozó, Jurcsó Antal 1898-ban) nyitotta meg nyomdáját, amelyet 1919-ben megvásárolt az Árpád Rt. A város ötödök nyomdájának alapítása már a 20. század elején történt. 1910. október elején alapította meg Szeidler Aladár és Moravcsik Győző nyomdájukat a mai Szent István király út 59. számú házban, amiben egykor a kenyérbolt működött. (Szeidler Aladár névmagyarosítás után a Bakonyi Aladár nevet vette fel. A nyomda Bakonyi Nyomda néven vált ismerté.)

Az 1880-as években megkezdődött a kalocsai szállások (az 1713-as kontraktus alapján az érsekuradalomtól bérelt földeken létrejött, kezdetben ideiglenes, majd állandó lakhelyként szolgáló települések) elszakadási folyamata. A szállásokat Kalocsáról kitelepültek népesítették be, akik formailag ugyan kalocsaiak voltak, de már szállásiaknak tekintették magukat. Fő foglalkozásuk a gabonatermesztés volt. Egyes kalocsai vezetők által támogatott elszakadási törekvéseik a század végére hivatalos különválássá vált. Az északi szállások Szakmár, a déliek Homokmégy központtal önálló 1898. január 1-én önálló községekké váltak. A szállások elválásával alapvetően megváltoztak a kalocsai parasztság birtokviszonyai. A birtokos parasztok létszáma elenyésző lett, a kalocsai parasztságot a szegényparasztság és az agrárproletárság jelentette, akik az érsekuradalomban kaptak munkát vagy kubikos munkát vállaltak az ország számos területén.

A város infrastruktúrája eleinte lassan, majd a századforduló környékén valamivel gyorsabban fejlődött. Kalocsán már 1828-tól működött rendszeres postahely, de az önálló

postahivatalt csak 1852-ben kapott a város. A postahivatalt 1887-ben szervezetileg egyesítették a távíróhivatallal, de továbbra is külön helyen működtek. A városi telefonközpontot 1908 decemberében állították fel. A postahivatalt és a többi távközlő szervezetet 1912 októberében az új városháza Tomori utcai szárnyának földszintjén helyezték el. Sokáig működtek ezen a helyen. Először 1991 májusában a telefonközpont, majd 1994 novemberében a postahivatal költözött új helyre. A városi és a városkörnyéki utak nagyon rossz állapotban voltak, csapadékos időjárás esetén szinte járhatatlanok voltak. A városi utcák szilárd burkolattal való ellátása a 19. század végén kezdődött. A törvényhatósági (települések közötti fontosabb) utak szilárd burkolattal való ellátása 1893-ban a kalocsai Kálvária (ma Kossuth Lajos) utca és a Szentháromság utca (ma Szent István király út) makadám burkolattal történt kiépítésével kezdődött, amit 1906-ban kockakő burkolatra cseréltek ki. A Szent István utca járdáinak első aszfaltozását 1898-ban végezték. 1902–04 között a Kalocsa – Dusnok, 1904–05 között a Kalocsa – Hajós, 1908–09 között a Kalocsa – Kiskőrös, 1909–10 között a Kalocsa – Meszes közötti utat látták el szilárd burkolattal. A többi Kalocsa környéki utat általában kavicsozással tették járhatóvá, szilárd burkolattal az 1930-as években látták el. A régi, faszerkezetű kalocsai és környékbeli hidak közül kilencet a 20. század első éveiben vasbeton-szerkezetű hidakká építették át. A századforduló után kezdték a város forgalmasabb útjait szilárd burkolattal ellátni, a kevésbé forgalmas utcákat kavicsozással javították. Az egészségtelen kalocsai ivóvíz pótlására a századforduló után több artézi kutat fúrtak a város területén.

A 20. századi Kalocsa

A 20. század első évtizedéig újabb területeken építkeztek. Megkezdődött a Bürgerkert, a Szénáskert és a Szőlőhegy beépítése. Országos munkáslakás-építési akció keretében az egykori tyúkmajor területén felépült 48 lakóház az érsekuradalomban dolgozó cselédek, béresek számára. A 19. század utolsó évtizedétől kezdődtek meg a nagyobb arányú középítkezések, melyeknek egy része üzleti célokat, másik része hivatali, hatósági és közcélokat szolgált. Először a bankok építkeztek. A Kalocsai Takarékpénztár 1890-ben, a Sárközi Takarékpénztár 1894-ben épített új székházat a város főutcáján. Az előbbiben ma a Piros Arany Szálloda, az utóbbiban a Kereskedelmi és Hitelbank kalocsai fiókja működik. 1897-ben készült el a törvényszék (ma börtön) épülete és nyílt meg a Tanítók Háza (ma a Kossuth Lajos utcai kollégium. 1904–05-ben elkészült a mai Szent István Gimnázium főutcai szárnya. A város is építkezett. 1908-ban készült el az emeletes városi bérház, amelyben ma a Belvárosi Patika működik. Az új városháza 1911–12-ben készült el. Mindkét épületet Petrovácz Gyula tervezte, akit családi kötelékek fűztek Kalocsához, és több kalocsai épület építésében, illetve átépítésében vett rész. Tervei alapján épült a Kalocsai Keresztény Munkásegylet székháza (ma az Iszkra szövetkezet központja) 1912-ben. Foerk Ernővel közösen tervezték és irányították a főszékesegyház rekonstrukcióját 1910–12-ben, amely nyomán elnyerte a templom mai formáját.

Az első világháború, az 1918/19-es forradalmak és a háborút követő trianoni békeszerződés nyomán a város fejlődése tovább lassult. A város költségvetése hosszú éveken keresztül állandó hiánnyal küszködött. Az érsekuradalom elveszítette birtokainak nagyobbik részét, minek következtében az egyház nehezebben tudta biztosítani intézményei működéséhez szükséges pénzeszközöket. A pénztelenség ellenére volt fejlődés. A két világháború között készült el a Paprikakísérleti és Vegyvizsgáló Állomás épülete (1920), a Margit Malom bővítése (1922-1924), a polgári fiúiskola épülete (19224-1925) a kórház új épületei (1926-1939), a rokkanttelepi gazdasági iskola épülete (1926), a Csajda fürdő (1927), a mai Városi Sporttelep elődje, a Levente Egyesület sportpályája (1927), a külföldi kölcsönből épült vágóhíd (1929) és az ONCSA lakótelep (1942-1943). Az ipari fejlődést néhány kisebb cég alapítása jelentette. A Kalocsán folyó paprikanemesítés nyomán a harmincas években vált világhírűvé a kalocsai fűszerpaprika. A kalocsai születésű Horváth Ferenc (1894-1971) vegyészmérnök Kalocsán nemesítette ki az 1920-as évek végén az első csípősségmentes fűszerpaprika fajtát.

A köztermelésben a csípősségmentes paprika a harmincas évek elején vált általánossá. Gábor Lajos festőművész kezdeményezései nyomán indult világhódító útjára a kalocsai népművészet a harmincas évek második felében. Kezdeményezésére alakult meg 1931-ben a Földműves Ifjúsági Egyesületben a népművészeti osztály, amelynek vezetője is lett. Az osztály keretében tanulták meg a kalocsai és a környékbeli lányok, asszonyok a ma ismert kalocsai népművészet elemeit. Itt alakult ki az a bedolgozói rendszer, amelyen keresztül évtizedeken át születtek a kalocsai népművészet termékei. Gábor Lajos javasolta a mezőkövesdi Matyó Ház mintájára a kalocsai Népművészeti Ház létrehozását. Az állami és megyei támogatással létrehozott házat 1936-ban adták át. Művésztársával, Rökk Károly festőművésszel és sok paraszt mesteremben közreműködésével építette át a kalocsai vasútállomás kalocsai népművészeti motívumokkal díszített épületét. A második világháború pusztításai elkerülték Kalocsát. Annál nagyobb pusztítást végzett 1941 februárjában az Apostag közelében gátszakadást okozó dunai jeges árvíz, amely február 19-én érte el a várost.

A második világháború után, más magyar egyházi központokhoz hasonlóan, Kalocsa is a lassú visszafejlesztés sorsára jutott. A fejleszthető államosított egyházi iskolákat (óvónőképző, tanítónőképző, tanítóképző) továbbfejlesztés helyett megszüntették, vagy más középiskolává alakították át. A megszüntetett törvényszék épületébe börtönt, az egykori jezsuita rendházba fiúnevelő intézetet telepítettek. A város határában katonai repülőtér (1956 után a szovjet légierő használta), a városban két laktanya épült. Az egykori iskolavárosból katonai garnizon lett. (A Magyar Honvédség alakulatait a kilencvenes évek végére megszüntették.) A lakosság számának növekedése lelassult, a háború előtti létszámot (12.350 fő) csak az ötvenes évek végén érte el (1960: 13.600 fő) Kevés lakás épült, a lakásépítés 1945-1959 között nem érte el 30 lakás/év átlagot.

A háború előtt működött üzemeket államosították. Az élelmiszeriparban négy nagyobb vállalat alakult ki. A fűszerpaprika feldolgozására jött létre a Kalocsavidéki Fűszerpaprika és Konzervipari Vállalat, a mai Fűszerpaprika Rt jogelődje. A malmokat a Malomipari Vállalatba vonták össze, ahol a kisebb malmokat felszámolták és a Margit Malmot fejlesztették korszerű malommá. A Rokkanttelepen működő Gazdák Tejszövetkezete a Budapest és Vidéke Tejipari Vállalat kalocsai üzeme lett. A városban működő pékségekből hozták létre a Kalocsa és Vidéke Sütőipari Vállalatot, a mai Karamell Rt. jogelődjét. A kisebb műhelyeket megszüntették és központi telepüket a Tomori utcában alakították ki. Az államosított egyházi nagybirtok egy részén alakult meg a Kalocsai Állami Gazdaság 1949-ben. Az Iszkra mezőgazdasági szövetkezet 1950-ben alakult 16 fővel, később az Állami Gazdaság mellett a város egyik legnagyobb mezőgazdasági üzeme lett. A Kalocsán működő kisiparosok az első kisipari szövetkezetet 1948-ban alapították, majd sorra alakultak a kisebb ipari szövetkezetek, amelyek az Asztalos és Építőipari Kisipari Szövetkezetben, illetve a Vas- és Fémipari Szövetkezetben egyesültek. A népművészeti hagyományok fenntartására alakult meg a Népművészeti és Háziipari Szövetkezet 1952-ben.

Az 1960-as évek elején felgyorsult a fejlődés. A város gazdaságában meghatározó volt a mezőgazdaság (paprikatermesztés, gabonatermesztés, állattenyésztés). Kalocsa és a környék mezőgazdasági üzemeinek összefogásával kialakult az ország egyik legjelentősebb fűszerpaprika termesztési körzete. Jelentőssé vált az élelmiszeripar, erőteljesen fejlesztették a fűszerpaprika-, gabona-feldolgozást és a tejipart. A vidéki ipartelepítés következtében új könnyűipari üzemek alakultak Kalocsán. Az Építőgépgyártó Vállalat kalocsai üzeme, a Vibrátorgyár 1960-ban alakult. Korszerű üzemet építettek a Felszabadítók útján (ma Bátyai út). A Fém- és Villamosipari Vállalat a kecskeméti Finommechanikai Vállalat kalocsai telepének jogutódjaként 1961-ben alakult meg. Telephelye az egykori Márer paprikamalom (ma Jávor bevásárlóudvar) lett. 1961-ben alakult a Kalocsai Textilfeldolgozó Vállalat (a mai Rubin egyik jogelődje) is a Kecskeméti Vegyesipari Vállalat kalocsai telephelyén, a mai Szent István király út 19. sz. alatt. 1964-ben új telephellyel bővült a Micsurin (ma Kunszt József) ut-

cában, az egykori érseki parádésistálló épületeiben. Jogutód vállalata, a Fékon 1977–80 között új korszerű üzemet épített a mai Bátyai út elején. A VBKM EKA gyára 1964-ben alakult Martinovics utcai telephellyel, de hamarosan új üzemet építettek a Miskei úton, az egykori Cementipari Vállalat területén. A Bács-Kiskun Megyei Műanyag és Gumifeldolgozó Vállalat is 1964-ben alakult. A Gombolyagi úton épített új gyártelepet, de Dunapatajon is volt egy kisebb részlege. A szolgáltató szektorban több kisebb vállalat alakult, amelyek vagy rövid működés után megszűntek, vagy többszöri átszervezés után beolvadtak más vállalatokba.

A tömeges lakásépítés az 1960 és 1990 között folyt, a Széchenyi lakótelepen többszintes, panelházas, a város keleti és nyugati részén főként családi házas formában. Harminc év alatt több mint 4.350 lakás épült Kalocsán, az éves átlag több mint 145 lakás volt.

A nyolcvanas évek végén megújult a kalocsai sajtó. Negyven év után lett ismét önálló hetilapja a városnak. A Kalocsai Néplap 1989 novemberében jelent meg első alkalommal. Egy régebbi kalocsai hetilap címét vette fel a Kalocsai Újság, amely 1998 augusztusában jelent meg, de rövid, alig négyéves működés után 2002-ben megszűnt. A televíziós kábelhálózat kiépítése után 1991 elején megkezdte adását a Kalocsa TV. Később a kábelhálózatot jelentősen bővítették. A kalocsai rádiózás 1994 nyarán indult az önkormányzati Kalocsa Rádió és a magántulajdonban lévő Pulzus Rádió közreműködésével. 1999. április 1-től a magántulajdonban lévő Korona Rádió működik.

A kilencvenes évek elejétől felgyorsult az infrastruktúra fejlődése. Az ivóvíz-hálózat kiépítése még a hatvanas évek elején megtörtént. Kisebb csatornázási munkák voltak a nyolcvanas évek második felében, majd 1992 és 1997 között Negyvenszállás és a magasabban fekvő Szőlőhegy kivételével, lényegében az egész város területén megépült a szennyvízcsatorna hálózat. A telefonhálózat 1991-től, a vezetékes gázhálózat 1993–94-ben épült ki. A város főutcájának, a Szent István király útnak a század első felében kialakult arculata sokáig nem változott. Az elmúlt két évtizedben történt építkezések jelentősen megváltoztatták az utca középső részének arculatát. Az első építkezés még 1960-ban történt, amikor elkészült a Járásbíróság épülete (ma Városi Ügyészség) a 7. sz. alatt, majd 1975-ben felépült a 17. számú kétemeletes lakóház, földszintjén két üzlethelyiséggel. Elkészülte után a kalocsai köznyelv egy ideig „lordok háza” néven emlegette. Az utca középső, a mai K&H Bank és a Városi Bíróság épülete közötti szakaszának átépítése az új OTP fiók felépítésével kezdődött 1982-ben. A 43. és 45. számú földszintes házak helyére épült egy kétemeletes lakóház, amelynek földszintjén az OTP fiók kapott helyet. Magán erőből épült 1983-ban a 65. sz. ház (Jakab Péterné „Kendős Manci” üzlete). Az MSZMP Városi Bizottságának épületét (ma a Városi Bíróság) 1986-ban bővítették a mellette lévő ház telkének felhasználásával. Az utcaképet megváltoztató építkezések a kilencvenes években gyorsultak fel. Az utca középső részén lévő jellegtelen földszintes házakat lebontották és helyükön kétemeletes épületek készültek. A Hungária Biztosító új fiókja (32. sz.) 1990-ben, a 42. sz. alatti épület (Igaz ügyvédi iroda) 1991-ben épült. 1992-ben készült el a mai Postabank (korábban Ybl, majd Polgári Bank) kalocsai fiókjának épülete (30. sz.) és a 17. sz. és 19. sz. közötti 17/a. foghíjtelken épült ház (Balás ügyvédi iroda). Nagyjából a Polgári Bank épületével egy időben kezdték el a mellette lévő 34. sz. ház építését (Irodaszer-centrum), de az emeleti részek befejező munkálatai még ma sem készültek el. 1994-ben épült fel a postahivatal új épülete (44. sz.). 1995-ben egymás mellett épült két ház a 49. sz. (Árvai cipészet) és az 51. sz. (Matos ügyvédi iroda, Hanga óra-ékszer). A mellettük lévő 53. sz. épület (Kip-kop cipőbolt) 1998-ban készült el. Az utca e szakaszán mindössze két földszintes ház maradt (40. sz., 47. sz.). 2000-ben épült a 61. sz. alatti egyemeletes, tetőtér beépítéses ház, melynek földszintjén üzlethelyiségeket alakítottak ki. A kilencvenes években az utcaképet előnytelenül megváltoztató átépítések is folytak a Szent István király út földszintes épületei egy részén. Az eredetileg polgári lakóházaknak épült házak utcai homlokzatára kirakatokat építettek, és a házak utcai helységei egy részében vagy az épület teljes utcai frontján kisebb-nagyobb alapterületű boltokat nyitottak. Az átépítések nagyobbik része ellentétben áll

az átépített épületek addigi jellegével, az így átalakított épületek egy részének külső megjelenése építészeti szempontból nagyon zavaros. A kilencvenes évek második felében megkezdődött a belváros rekonstrukciója. Jelentős forgalomszervezési intézkedésekkel mentesítették a belvárost az átmenő gépjárműforgalomtól, ami lehetővé tette a Szent István király út középső szakaszának sétáló utcává történő átalakítását. 2000-ben készült el a sétáló utca, ahol elhelyezték Kalocsa hét jeles érsekének, Asztriknak, Csák Ugrinnak, Batthyány Józsefnek, Patachich Ádámnak, Kunszt Józsefnek, Haynald Lajosnak és Grősz Józsefnek a szobrát. A szobrok sorát díszkút zárja le. A belvárosi rekonstrukció a sétáló utca és a Hunyadi utca közötti háztömb rehabilitációjával folytatódik.

A kilencvenes évek eleji társadalmi-gazdasági változások Kalocsán is jelentős átalakulásokat hoztak. A helyhatósági választások nyomán SZDSZ többségű önkormányzat irányítja a várost. Mindegyik parlamenti pártnak van helyi szervezete. A gazdasági recesszió később érte el Kalocsát, de hatása az országos átlagnál súlyosabb volt. A város évek óta a hátrányos helyzetű települések közé tartozik. A város gazdasági vállalkozásainak egy része túlélte a recessziót, néhány tönkre ment. Jelentősen megnőtt a magánvállalkozások száma, kivált a kereskedelemben. A magánkereskedelem mellett a kilencvenes évek második felétől megjelentek a városban az országos kereskedelmi láncok is. A Spar, a Penny Market, a Plus, a Tesco és a Lidl cég nyitott áruházat. A város történetében az elmúlt több mint egy évtizedet sajátos kettősség jellemzi. Nőttek a gazdasági nehézségek, nőtt a munkanélküliség, általában nehezebbé vált az élet, ugyanakkor, ha jelentős erőfeszítések árán is, de fejlődött a város infrastruktúrája.